

СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ, ЯКІ СХИЛЬНІ ДО ФІЗИЧНОГО НАСИЛЛЯ

У статті аналізуються соціально-демографічні особливості неповнолітніх, які схильні до фізичного насилля. Виокремлено соціальні умови, що сприяють залученню неповнолітніх у ситуації застосування фізичної сили. Проаналізовано особливості сім'ї та умов проживання неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля. З'ясовано, що значна частина неповнолітніх, які схильні до фізичного насилля, зростають, переважно, у сім'ї робітників, проживають у власному будинку та проводять вільний час розважаючись з друзями, здебільшого, на вулиці.

Ключові слова: фізичне насильство, ситуація використання сили проти інших осіб, неповнолітні.

В статье анализируются социально-демографической особенности несовершеннолетних склонных к физическому насилию. Выделены социальные условия, которые способствуют приобщению несовершеннолетних к ситуациям применения физической силы. Анализируются особенности семьи и условий проживания несовершеннолетних, склонных к физическому насилию. Установлено, что значительная часть несовершеннолетних, которые склонны к физическому насилию, вырастают, преимущественно, в рабочих семьях, проживают в собственном доме и в свободное время развлекаются с друзьями, по большей части, на улице.

Ключевые слова: физическое насилие, ситуация использования силы против других лиц, несовершеннолетние.

In the article analysed to socially-demographic features minor feel like physical violence. Separated social conditions that cause involving underage in situations of using physical abuse. Peculiarities and conditions of underage that are capable of physical abuse had been analysed. It is found out, that considerable part of minor which feel like physical violence, limited in intercourse: grow in family of workers, live in an own house and limit spare time, mainly, by entertainments with friends, which will be realized mostly in the street.

Key words: physical violence, situation of the use of force is against other persons, minor.

Постановка проблеми. Фізичне насилля у середовищі неповнолітніх як вид девіантної поведінки – надзвичайно актуальна тема для соціологічного дослідження. Застосування неповнолітніми фізичної сили є досить поширеним явищем. За даними правоохоронних органів, близько 30 % злочинів неповнолітні скоюють із застосуванням фізичного насилля. Останнім часом частішали випадки застосування неповнолітніми фізичної сили з особливим цинізмом: групові побиття, нанесення тілесних ушкоджень із неймовірною жорстокістю та навіть популярна сьогодні зйомка своїх злодіянь на відеокамери з метою похизуватись перед друзями та знайомими. Кримінальна активність неповнолітніх є значно

вищою, ніж у дорослого населення. Якщо на десять тисяч неповнолітніх віком від 14 до 17 років протягом року припадає близько 120 злочинів, то на таку ж кількість дорослих – 90 злочинів.

За даними правоохоронних органів, тільки близько 50 % неповнолітніх несуть кримінальну відповідальність за скоєні злочини, решта – відмова у порушенні кримінальної справи, і головна причина – недосягнення неповнолітніми віку, з якого настає кримінальна відповідальність (відповідно вони не є суб'єктами злочину). Відповідно, відстежити динаміку змін стану справ у цій віковій категорії дуже важко. Отже, отримати інформацію про вчинення неповнолітніми в молодшій віковій категорії злочинів можливо за

допомогою спеціального соціологічного дослідження. Значна кількість неповнолітніх може вважатися залученою до ситуації використання фізичної сили проти інших осіб тими соціальними умовами, в яких вони перебувають. Це, перш за все, характер відношень із батьками та з соціальним середовищем за місцем їх проживання.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблему насильства та агресії неповнолітніх досліджували вітчизняні та закордонні соціологи: А. Бова, К. Вільсон, Ш. Волін, Т. Журавель, Н. Зінов'єва, Г. Ковганич, Г. Моргентау, Р. Нібур, А. Ноур, Н. Михайлова, Ю. Онишко, Д. Стей, Т. Федорченко. Розробку аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали М. Асанова, А. Богуславська, П. Блонський, В. Боровик, Л. Волинець, О. Грищевич, Ф. Думко, М. Казакіна, В. Караковський, В. Ковальов, О. Лозован, Л. Мороз, В. Оржеховська, П. Пономаренко, В. Сатиров, С. Тадіян, Т. Федорченко, В. Фуркало, Н. Щербак.

Високий рівень залучення неповнолітніх у ситуацію застосування сили проти інших осіб визначається відносно сталими демографічними характеристиками. Отже, знання соціально-демографічних характеристик неповнолітніх, що тяжіють до ситуації використання фізичної сили проти інших осіб стають важливим моментом розуміння механізму залучення неповнолітніх у подібні ситуації. Соціально-демографічні характеристики неповнолітніх із високим рівнем демонстрування фізичної сили, можуть надати можливість для з'ясування соціальних факторів, які обумовлюють схильності неповнолітніх до фізичного насилля відносно інших осіб як при вирішенні конфліктних ситуацій, так і в якості інструменту задоволення потреб. Важливо з'ясувати, що спонукає неповнолітнього до проявів фізичного насилля, зосередити увагу на причинах застосування фізичної сили, дізнатись про інтереси неповнолітнього, особливості сім'ї та умов проживання.

Мета статті – проаналізувати особливості соціально-демографічних характеристик неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля проти інших осіб. Наближення до мети вимагає вирішення наступних **завдань**:

1. Описати соціальні умови, що сприяють залученню неповнолітніх у ситуації застосування фізичної сили проти інших осіб.

2. Проаналізувати особливості сім'ї та умов проживання неповнолітніх, які схильні до фізичного насилля.

3. З'ясувати взаємозв'язок між залученням неповнолітніх з різних сімей у ситуацію використання фізичної сили проти інших осіб та рівнем їх мотивації.

Виклад основного матеріалу. З метою дослідження особливостей проявів фізичного насилля у неповнолітніх у 2009 році нами введено соціологічне опитування на основі випадкової багатощаблевої гніздової вибірки. Опитування проведено: в містах Ужгород, Мукачево; в селах

Білкі (Іршавського району), Нанково (Хустського району), Червоне (Мукачівського району). Розмір вибіркової сукупності 363 школярі дев'ятого, десятого, одинадцятого класів ЗОШ Закарпаття. Стандартні відхилення при достовірних 95 % і співвідношенні змінних від 0,1 до 0,5 становлять 2,55-2,63 відсотка. Рівень досягнення респондентів 93,5 %.

У неповнолітніх правопорушників інтереси мають свою специфіку, яка полягає в протиріччі, наявності викривлених інтересів, у нестійкості рівноваги між нормальними здоровими інтересами та викривленими. У неповнолітніх, які тривалий час були під негативним впливом, неодноразово проявляли безкарні дії, може виникнути інтерес до антисоціальних діянь. При цьому їх приваблює не результат скоєного, а вражаючий уяву процес. Доведено, що у неповнолітніх правопорушників низький інтерес до навчання [1, с. 28]. Хоча високий освітній рівень не гарантує просоціальної поведінки, все ж поряд із соціально-емоційним, соціально-пізнавальний компонент займає вагоме місце у структурі соціальної компетентності. Причому освіта є важливим елементом соціального статусу, що значною мірою впливає на якість соціального самопочуття неповнолітнього. Освітній рівень також впливає на мотиваційну сферу та комунікативні навички, частково визначає стереотип поведінки у конфліктних ситуаціях. Дані нашого дослідження дають можливість проаналізувати зв'язок успішності неповнолітніх з основних предметів у школі та рівнем проявів фізичного насилля. Встановлено прямий зв'язок між частотою проявів фізичного насилля у неповнолітніх та їх успішністю з української мови ($r=0,148$; $p< 0,01$). Для неповнолітніх, у яких рівень проявів фізичного насилля є високим характерний низький рівень знань з української мови. Частина респондентів, яка вказала, що брала участь у застосуванні фізичної сили проти інших осіб кілька разів на тиждень за минулий навчальний рік одержала досить низькі бали: 4 бали одержали – 7,7 % учнів, 6 балів одержали 15,4 % неповнолітніх, рівень знань, що оцінили 7 балів вказали також 15,4 %. 8,3 % неповнолітніх, що постійно контактують із сферою фізичного насилля за минулий навчальний рік з української мови одержали 5 балів, 20,8 % одержали 7 балів.

Неповнолітні схильні до фізичного насильства також демонструють низький рівень знань із математики. Встановлено також наявність зв'язку між якістю знань з алгебри та рівнем частоти проявів фізичного насилля у неповнолітніх, $r = 0,121$, $p< 0,05$. Неповнолітні, які дуже рідко стикаються з фізичним насиллям здебільшого отримали з алгебри високі бали: 10 балів – 17,1 %, 9 балів – 19,1 %, трішки нижчий рівень знань з алгебри вказали учні, які контактували зі сферою фізичного насилля кілька разів на місяць, здебільшого від 6 до 9 балів.

Неповнолітні, що брали участь у застосуванні фізичної сили кілька разів на тиждень вказали, що

рівень їхніх знань з алгебри за минулий рік оцінювався переважно кількістю балів меншою за 8, причому 4 бали одержали 14,8 %. Надзвичайно низький рівень знань зафіксовано у неповнолітніх, які контактували із сферою фізичного насилля постійно, 2 бали – 8,3 %.

Встановлено також наявність зв'язку між успішністю з геометрії та рівнем проявів фізичного насилля у неповнолітніх, $r = -0.139$, $p < 0,01$. У даному випадку стан справ практично ідентичний до результатів, що отримані в попередньому випадку. Школярі, у яких оцінки з геометрії вище 8 балів брали участь чи спостерігали дев'янтну поведінку однолітків кілька разів на місяць або дуже рідко, неповнолітні із низькими балами – постійно або кілька разів на тиждень, причому постійно контактували із сферою насилля неповнолітні із дуже низькими балами – 1-2. Зв'язок між успішністю з літератури, історії та правознавства не виявлений.

Дані дослідження, здійсненого сектором попередження злочинності серед неповнолітніх та молоді Інституту вивчення проблем злочинності Академії правових наук (АПРН) України за запланованою тематикою дослідження «Кримінологічні основи запобігання злочинності», за темою «Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми» вказують на те, що неповнолітні злочинці, що скоїли злочини проти життя та здоров'я особи характеризуються не високим рівнем освіти. Неповну середню освіту мали 69 % злочинців неповнолітніх, середню – 26,6 %, початкову – 1,3 %, були неграмотними – 0,9 % [2, с. 37].

Дані нашого дослідження вимальовують схожу картину. Бажання продовжувати навчання у неповнолітніх, які постійно демонструють фізичне насилля, є мінімальним. По-перше, переважна більшість цих школярів, не відчуває потребу в подальшому навчанні або ж потреба в навчанні на рівні 10-40 %. Значна частина 42,9 % неповнолітніх, що не відчувають потреби в подальшому навчанні (вказали, що відчувають потребу в навчанні на рівні 0 %), постійно демонструють фізичне насилля стосовно інших осіб. По-друге, неповнолітні схильні до фізичного насилля не планують вступати до вищого навчального, в основному, після закінчення школи вони прагнуть працевлаштуватися (11,5 %) та «інше» обрали 30 % (причому значна кількість вказали, що сподіваються на заробітки закордоном, інша частина ще не визначилась). Неповнолітні, які дуже рідко стикаються з фізичним насиллям, прагнуть продовжити після школи навчання – 80 %.

На думку А. П. Тузова: «Якщо потреба виражає необхідність, то інтерес – це особистісне відношення до певної сфери діяльності» [1, с. 26]. Тому важливою є інформація не тільки про інтерес неповнолітніх до навчання, але і що цікавить їх узагалі, як вони проводять свій вільний час. Нас зацікавило також, чи є відмінність між

уподобаннями неповнолітніх, які часто стикаються з фізичним насиллям та вподобаннями дітей з просоціальною поведінкою. Встановлено залежність між характером проведення вільного часу неповнолітніми та рівнем проявів у них фізичного насилля. Інтереси та вподобання неповнолітніх щодо проведення вільного часу суттєво відрізняються. Дані нашого дослідження показали, що неповнолітні, які свій вільний час присвячують навчанню, стикаються із сферою фізичного насилля дуже рідко, ця частка становить 77,5 %, частка неповнолітніх, які часто демонструють фізичну силу – 2,5 %. Неповнолітні із високим рівнем проявів фізичного насилля здебільшого проводять свій вільний час розважаючись з друзями, причому переважна більшість формулювала свої відповіді таким чином: «гуляли з друзями», тобто ці неповнолітні проводять свій вільний час на вулиці. Можливо, це можна пояснити браком коштів у неповнолітніх. За даними досліджень щодо вчинення злочинів неповнолітніми проти життя та здоров'я особи, майже половина цих злочинів вчиняються неповнолітніми саме на вулиці: тут неповнолітні проводять більшість часу, їх спілкування, дозвілля пов'язані із вуличним способом життя [2, с. 24].

Якість та можливості проведення вільного часу неповнолітніми, а також навчатися (умови навчання, можливість придбати підручники, звернутися до репетитора) залежить значною мірою від матеріальних можливостей та бажання батьків (соціальний статус та культурно-освітній рівень батьків). На жаль, не встановлено значимого корелятивного зв'язку між рівнем проявів фізичного насилля неповнолітніми та професією їх батьків. Проте, ми виявили, що більшість батьків неповнолітніх, які постійно демонструють фізичну силу зайняті на робітничих професіях – 35 %. Неповнолітні, чий батько підприємець, проявляють фізичну силу рідше (22,7 %).

Важливим елементом характеристики неповнолітнього є умови його проживання, що також може підказати, що штовхає дитину до постійного використання фізичної сили. Встановлено статистично значимий корелятивний зв'язок між умовами проживання неповнолітнього та частотою застосування фізичної сили – $r=0,174$ при $p < 0,01$. Тобто умови проживання неповнолітнього обумовлюють рівень проявів фізичного насилля стосовно інших осіб, а саме: особи, що проживають у власному будинку, демонструють фізичну силу частіше, ніж ті, хто проживає у квартирі. Серед неповнолітніх, які постійно демонструють фізичну силу – 86,4 % проживають у власному будинку і тільки 13,5 % у квартирі. Частина неповнолітніх, що дуже рідко стикаються із сферою насилля і проживає у власному будинку становить 58,4 %, причому у квартирі проживає – 38 %. При цьому зв'язку між проявами насилля та мешканням у селі або місті – не встановлено.

Демографічна характеристика неповнолітнього, схильного до фізичного насилля, якщо не

розглянемо, які ж, власне, причини застосування фізичної сили обумовлюють їх поведіння. Результати дослідження виявили загальний зв'язок між рівнем проявів фізичного насилля неповнолітніх та вказаними ними причинами ($r = -0,140$ при $p < 0,05$). Неповнолітні, у яких рівень проявів фізичного насилля низький, вказали причини, які є незалежними від учня, що потрапляє в ситуацію використання сили, і тому, на нашу думку, є менш ганебними і дещо виправдовують неповнолітнього. 13,6 % неповнолітніх, які потрапляють у ситуацію застосування сили проти інших осіб дуже рідко, або кілька разів на тиждень зазначили, що основна причина застосування фізичної сили є захист, тобто самооборона, за таких обставин, на наш погляд, фізичне насилля може бути виправданим. Близько 55 % учнів з аналогічним рівнем проявів фізичного насилля, головною причиною застосування фізичної сили вважають погане виховання та негативний вплив друзів.

Учні з високим рівнем проявів фізичного насилля, найчастіше вказують причини застосування фізичної сили, які є, на нашу думку, ганебні. Близько 40 % неповнолітніх, які опинилися в ситуації застосування сили проти інших осіб постійно або кілька разів на тиждень вказали, що основними причинами застосування фізичної сили є бажання самоствердитися. 13,5 % учнів з таким же рівнем проявів фізичного насилля вважають головною причиною втягнення неповнолітніх в ситуацію застосування сили проти інших осіб вживання алкоголю, що є подвійним порушенням, причому не тільки соціальних норм, а і моральних правил. 23 % неповнолітніх із високим рівнем проявів фізичного насилля вказали, що основна причина цього жорстокість, зневага, агресія. У даному випадку, метою застосування фізичного насилля є, на нашу думку, цілеспрямовано знущання, що виключає наявність у цієї категорії неповнолітніх високого рівня емпатійності. Це підтверджує висновки Баумгартнера та Алзакера про те, що у неповнолітніх з високим рівнем

проявів фізичного насилля спостерігається дефіцит соціальної відповідальності, який слід усе ж розуміти як дефіцит моральної мотивації, який, на думку вчених, виражається в низькому рівні емпатичності, у високому рівні захисту порушень моральних правил, а також у менш просоціальній та конструктивній поведінці [3].

Висновки. Отже, за даними нашого дослідження, неповнолітні, що схильні до фізичного насилля, відрізняються умовами проживання та мають певні соціально-демографічні характеристики. Частина неповнолітніх, які часто демонструють фізичну силу, мають низький соціальний статус, належать до сімей робітників із низьким рівнем освіти. Проживання у власному будинку, сприяє формуванню у неповнолітніх мотивації самоствердження та компенсації власної пригніченості, яка зумовлена примусом батьків до тяжкої фізичної праці, яку потребує проживання у власному будинку. При цьому зв'язку між рівнем проявів фізичної сили неповнолітніми та проживанням у сільській чи міській місцевості не встановлено.

Низький соціальний статус неповнолітніх, що схильні до фізичного насилля, пов'язаний із рівнем успішності з провідних шкільних предметів. Більшість таких неповнолітніх не бачить перспективи подальшого навчання та можливості підвищення власного соціального статусу. Неповнолітні, з високим рівнем проявів фізичного насилля переважно зазначили причини застосування ними фізичної сили: бажання самоствердитися та вживання алкоголю, що свідчать про дефіцит соціальної відповідальності. Інтереси цієї частини неповнолітніх обмежуються, в основному розвагами з друзями, які реалізуються здебільшого на вулиці. Саме ці елементи можна віднести до комплексу умов, що сприяють формуванню стереотипів поведінки неповнолітніх із зазначеними соціально-демографічними характеристиками.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тузов А. П. Мотивация противоправного поведения несовершеннолетних [Текст] / Анатолий Павлович Тузов. – К. : Вища школа, 1982. – 182с.
2. Кримінологічна характеристика злочинів проти життя та здоров'я особи, що вчиняються неповнолітніми [Текст] / [Голіна В. В., Ємельянов В. П., Лукашевич С. Ю., Самойлова О. М., Колодяжний М. Г.] ; за заг. ред. чл.-кор. АПРН України В. В. Голіни. – Х. : Кроссрод, 2007. – 156 с.
3. Malti T. Soziale Kompetenz bei Kindern und Jugendlichen / Tina Malti, Sonja Perren. – Stuttgart : Kohlhammer, 2008. – 280 p.

Рецензенти: Васильєв Я. В., д.психол.н., професор;
Попова Т. С., к.пед.н., доцент.

© Орос О. Б., 2011

Дата надходження статті до редколегії 26.09.2011 р.